

Diskusijos

V. GRINAVECKIS

DĖL *-án ATITIKMENŲ LIET. *ā KAM. VARDAŽODŽIŲ
IR ĮVARDŽIŲ GALŪNĖSE KILMĖS

1. -a, -ā (RYT. -u, -ū) ATITIKMUO

Beveik visame liet. k. plote senasis akūtinis žodžio galo *-án yra išvirtęs į trumpą -a (: lk. vns. įn. *tà ráiba vištà*, dgs. gln. *tàs ráibas vištàs*¹), kuris skirtingose šnektose, priklausomai nuo jų fonetinės sistemos, yra atitinkamai pakitęs². Vietomis šiaurinių ir pietinių vakarų aukštaičių šnektose galūnės -a < *-án kaip reliktas pasitaiko ilgas (nors šalia jo dėl lk. įtakos joms dabar jau nebesevimas bei pasakomas ir norminis atitikmuo – trumpasis a). Mityvos upyno šnekte skirtingai nuo lk. ilgai toks -a tariamas įvardžių *aná, jì, jìjė* 'joji', *katrà, šì, šita, šiojė* 'šioji', *tà, tojė* 'toji' ir įvardžiutinių būdvardžių, skaitvardžių, dalyvių vns. įn. ir dgs. gln. galūnėse, pvz.: *su aná, já, jájã, katrà, šiá, šiájã, šita, tá, tájã; anás, jáš, jášias, katrás, šiás, šiásias, šitás, táš, tášias; baltájã, pirmájã, audžiančiąjã; baltásias, pirmásias, audžiančiąsias* (Grinaveckienė 1957 : 152–153; Zinkevičius 1966 : 278, 310). Ilgas a < *-án tais pat atvejais tariamas ir gretimoje Smaliniūku – Viešvilės apylinkių (Jurbarko raj.) šnekte (: *su gerájã, gerásias, táš, kitásias* 'kitas'). Ilgai šios kilmės -a tariamas ir įvardžiutinio įvardžio *jóji* II dėmenyje apie Višakio Rūdą (: *su jėje*) ir kt. Kapsų-zanavykų šnektose su ilguoju -a tariamos įvardžių *jì, tà* vns. įn., dgs. gln. formos (: *su tá, já, tás, jáš || jás*, Senkus 1962 : 213), palatvės vakarų aukštaičių šnekte -*aná, jì, katrà, šì, tà* dgs. gln. (: *anáš, jáš, šás, katrás, táš*, Jonaitytė 1969 : 201, 203, 204; LKT : 156.) A. Jonaitytės tvirtinimu, Šakynos šnekte -a ilgas ir įvardžio *šita* dgs. gln. : *šitaš* 'šitas'. Ilgai šių įvardžių formų a tariamas ir kai kur vidurio aukštaičių šnektose, pvz.: *tás* 'tas' (LKT : 226). Fr. Kuršaičiui pažįstamos *su tá, šiá; tás, šiás*, J. Jablonskiui – *su já, šiá; jáš, šiás, táš* formos (Kuršaitis 1876 : 236–237; Kriaušaitis 1901 : 23, 25; Jablonskis 1957 : 227). Z. Zinkevičius (1966 : 310–311) formas *tá* 'ta', *tás* 'tas' nurodo pietinių vakarų aukštaičių šnektų plote, *tú, tū. ~ tà* (< *tán) – rytų aukštaičių šnektose (dar plg. Valeckienė 1965 :

¹ Kad akūtinis *-án yra buvusi tik viena, visam lietuvių kalbos plotui bendra *ā-kam. vardažodžių (ir įvardžių) dgs. gln. galūnė, pagrįstai ir įtikinamai yra įrodęs J. Kazlauskas (1968 : 162, 163, 189). Tai visiškai patvirtina ir kitų tyrinėtojų duomenys (Sukys 1959 : 159; Jašinskaitė 1959 : 191; Vidugiris 1969 : 167).

² Trumpasis šios kilmės atviro žodžio galo -a žemaičių šnektų plote į šiaurės vakarus nuo Klykolių, Akmėnės, Alsėdžių, Gargždų (Grinaveckis 1973 : 214) atliepia redukuotą -o (: *mázò ~ mažà, kúojò ~ kója, geròjò ~ gerája*), rytų aukštaičių ir dzūkų šnektose – trumpą (kai kur redukuotą ar ir visai iškritusį) -u (: *mazù, mažv, maž ~ mažà, kóju, kóji, kój ~ kója*). Uždaramė šių šnektų žodžio gale jis, taip pat kiekvienas uždaro ir atviro žodžio galo šios kilmės -a- likusiame lietuvių kalbos termių plote tariamas trumpai, o po j dar ir supriešakėja.

: 655). Zietelos šnektose užfiksuotas vienas atvejis, kai ilgą *-a* turi **ā*-kam. daiktavardžio vns. įn. galūnė, pvz.: *xmōra* ~ *chmorà* 'debesimi' (Arumaa 1931 : 51)³.

Akūtinis įvardžiutinių formų I dėmens *-*ān* lk. ir pietinių bei šiaurės vakarų aukštaičių šnektose yra išvirtęs ilguoju *-a* (žymimas, atsižvelgiant į kilmę *-q*); nekirčiuotas jų II dėmens *-*ān*, išvirtęs į *-ā*, čia irgi sutrumpėjo (: *baltāja*, *baltąsias*, *geriausiaja*, *geriausiasias*).

Rytų aukštaičių šnektų plote apie Medeikius, Užšilius, Biržus, Virškupėnus, Geidžiūnus, Pāpilį, Antāzavę, Vabalnišką, Panemūnį, Lukštus, Svōbiškį, Antašāvą, Subāčių, Zārasus, Rukiškę, Šeimatį akūtinį įvardžiutinių galūnių I dėmens *-*ān* dėsningai atliepia tarmiškas *-ū* (: *baltūju*⁴ ~ *baltāja*, *baltūs'as* ~ *baltąsias*, plg. jų *kūsnis* ~ *kąsnis*)⁵. Tarp Suvainiško, Rōkiškio, Kūpiškio, Svėdasų, Rubikių, Leliūnų, Bālninkų, Molėtų, Bijūtiškio, Nemenčinės, Kūktiškių, Daūgailių, Degūčių, Sūvieko tarmiškas *-ū* turimas tik įvardžiutinių formų vns. įn. I dėmens galūnėje (*gerūju* ~ *gerāja*). Tačiau šnektų ir smulkesnių šnektelių paribiais dėl glaudžių tarpusavio kontaktų, be šių formų, neretai lygiagrečiai pasitaiko vartojamos ir formos, kurių senojo akūtinio *-*ān* refleksai kitoki. Štai šalia *baltūj* ~ *baltāja*, *baltūs's* ~ *baltąsias* Parōvėje pasakoma ir *baltūoj* ~ *baltāja*, *baltuos's* ~ *baltąsias*, apie Imbradą – ir *baltos'as* ~ *baltąsias*, apie Kařsakiškį⁶ – ir *baltōju* ~ *baltāja*, *baltos'as* ~ *baltąsias*, apie Raguvėlę ir Biržus⁷ – ir *baltuos's* ~ *baltąsias*, apie Kazitiškį – ir *gerūju* ~ *gerāja*, *geros'as* ~ *gerąsias*, apie Spitrėnus – ir *gerō* ~ *gerāja*. Matyt, dėl to rytų aukštaičių formas *baltūjb* ~ *baltāja*, *baltūsbs* ~ *baltąsias* Z. Zinkevičius (1957 : 75) laiko nykstančiomis.

Kokiu būdu senasis akūtinis *-*ān* šiaurinėse ir pietinėse vakarų aukštaičių šnektose bei lk. įvardžiutinių formų I dėmens galūnėse (kaip žodžio šaknyje) yra davęs ilgą *-a*, o nurodytame rytų aukštaičių šnektų plote minėtais atvejais ilgą *-ū*, visais likusiais atvejais – trumpą *a*, *u*? Sprendžiant iš to, kad ilgasis ir trumpasis *-a* iš *-*ān*-šiaurės ir pietinių vakarų aukštaičių šnektose bei lk. yra platus ir neturi jokios nazalizacijos, yra rimto pamato manyti, kad *-n* akūtinėse galūnėse (kaip ir šaknyje) čia bus nykęs nepalikdamas balsiui nazalizacijos ir todėl nosinio balsio nesufurmavo. Vadinasi, *-n* nykimo procesas čia bus buvęs toks trumpas, kad I šio dvigarsio sandas, balsis *-ā* iš *-n* tepaveldėjo vien ilgumą. Dėl to **ā* kam. vardažodžių iš prigimties ilgas kamiengalis *-a* čia bus vien tik dar labiau pailgėjęs. J. Kazlauskas (1972 : 83–84) pamatuotai tvirtina, jog prieš akūtinį galūnių pakitimą lietuvių kalboje „žodžio gale ir žodžio viduryje prieš pučiamuosius priebalsius iš dvigarsių, turinčių antruoju komponentu nosinį priebalsį, buvo susiformavę nosiniai balsiai“. Mūsų nuomone, toks tvirtinimas realus, nes vėlesniais laikais *n* nykimas akūtinuose dvigarsiuose tose pačiose lietuvių kalbos tarmėse daugiau nebesikartoja. Taigi, galimas daiktas, kad ir akūtinio *-*ān* priebalsis *-n* kaip tik tuo metu šiose šnektose galėjo būti jau išnykęs. Jo palikuonis ilgasis *-a* žodžio gale sutrumpėjo (: *gerā* < **gerān*, *gerās* < **gerāns*, *pirmāja* < **pirmānjān*, *pirmąsias* < **pirmānsjāns*), o įvardžiutinių formų I dėmenyje (kaip ir šaknyje) išliko ilgas (: *gerāja* < **gerānjān*, *gerąsias* < **gerānsjāns*). Tačiau, kaip matėme, vienur, kitur vakarų aukštaičių šnektose šios kilmės *-a* išlikęs ilgas ir galūnėje. Įvardžių galūnėse ilgas *-a* čia greičiausiai galėjo išsilaikyti dėl galūninio kirčiavimo (plg. *anā*, *anū*, *katrā*, *katrū*..., *jā*, *jū*, *tā*, *tū*... ir *anā* 'ana', *anās* 'anas', *tā* 'ta', *tās* 'tas', *katrā* 'katra', *katrās* 'katras'

³ Abejotina, mums rodosi, E. Fraenkelio (1936: 47) nuomonė, jog Zietelos *xmōra* ilgasis *-a* galūnėje galėtų būti kilęs iš *-ai* (< *-aja*) dėl apokopės, kadangi apokopė paprastai vyksta tik nekirčiuotuose skiemenyse ir jai būdingas vienu mechaniškas garso numetimas. Greičiau, kad ilgasis *-a*, šiuo atveju būdamas vienišas, traktuotinas kaip reliktnis, esantis šnektose iš seno ir, galimas daiktas, yra atsiradęs tiesiog iš *-*ān* (> *-ā*).

⁴ Stipriausios galūnių redukcijos plote (Mūšos upyno ir gretimose šnektose) įvardžiutinių formų II dėmens galūnės yra redukuotos ar ir visai nukritusios. Pateikiamuose pavyzdžiuose čia (ir kitur), kai nenurodoma tiksli vieta, kalbami fonetiniai pakitimai nežymimi.

⁵ Dar plg. rytų aukštaičių *senū-ji* ~ *senāja* (Drotvinas – Grinaveckis 1970: 97; dar žr. Zinkevičius 1957: 95; Jařinskaitė 1959: 191; Zinkevičius 1966: 291).

⁶ Vns. įn. formą *baltōja* iš Kařsakiškio pateikia ir Z. Zinkevičius (1966: 290).

⁷ Z. Zinkevičius (1957: 95) iš Biržų pateikia tik formas *baltūjb* ir *baltūsbs*.

ir pan.), įvardžiuotinių formų II dėmens galūnėse – turbūt dėl įvardžių galūninio kirčiavimo paveiktų formų analogijos (pagal *tá, tás, já, jás* ir pan. – ir *jája, jásiqs, tája, tásiqs* bei *gerája, gerásiqs...* ir pan.).

Minėtose rytų aukštaičių šnektose akūtinio dvibalsio **-án -n* irgi bus nykęs J. Kazlausko nurodytu laiku, tačiau čia šis procesas bus buvęs kitoks. Sprendžiant iš to, kad čia **-án* refleksas I įvardžiuotinių formų dėmenyje yra siauras ilgas *-ū* (II dėmenyje tariamas *-u*), yra pamato manyti, jog *-n* tose šnektose bus nykęs lėtai. Dėl to kartu su ilgumu balsiui *-ā* bus buvusi perteikta ir *-n* nazalizacija. O, pastarosios veikiamas, *ā* sparčiai siaurėjo, buvo susiaurintas labiausiai (Kazlauskas 1972 : 84; Zinkevičius 1972 : 227–228) ir, išvirtęs siauru ilguoju *-ū* (II dėmenyje trumpuoju *-u*), pasiekė mūsų laikus.

Argumentų, prieštaraujančių tokiai **-án* raidai, kalbamose šnektose bent tuo tarpu nematyti, kadangi ji tiesiogiai išplaukia iš tų šnektų fonetinės sistemos, kuri iš esmės ir padėjo tą raidą atskleisti ir išryškinti.

2. *-ai* ATITIKMUO

Pietinių vakarų bei vidurio aukštaičių šnektose tarp Kudirkos Naumiesčio, Griškabūdžio, Garliavos, Jiėzno, Nemajūnų, Naviniūnų kirčiuoto senojo akūtinio **-án* vietoje (šalia naujesnių, dėl kl. įtakos atsiradusių, norminių formų) dabar turimas refleksas *-ai*. Čia jis pasitaiko žodžio šaknyje (kamiene), įvardžių ir būdvardžių galūnėse, bei įvardžiuotinių formų I dėmens galūnėse, pvz.: *káisnis, sáispara, pageláisk; su tái gerái mergà; anáis móteris; su geráija, geráiasis* ir kt., dar žr. Senkus 1955 : 64, 126–127; 1960 : 146–147; 1962 : 213, Zinkevičius 1966 : 137; LKT : 193–213, 232, 234–235). Šitokio kirčiuoto *-ai* < **-án* atvejų šalia, be abejo, naujesnio *-a* < **-án* pateikia ir Fr. Kuršaitis, 1883: *βáinoβai*, 419, *Sánoβai*, 366, *Sánoβos*, 365; *laiβis*, 218, *leβúkas*, 228; taip pat LKŽ, I: *áizuolas* ~ *ážuolas*, 48; LKŽ, III: *gráiznas* 'grįžtė, ryšys', 504, *gráztis* 't. p.', 544, *gráizyti (rankas)* 'laužyti, sukioti', 504, *grážinti (rankas)* 't. p.', 541 ir kt. Apie Girdiškę šalia žemaitiškų formų su *-an* ~ *-a* greičiausiai dėl gretimų vakarų aukštaičių šnektų įtakos retai pasitaiko ir formų su *-ai* (: *geránsias* || *geráiasis* ~ *gerásias*). Senojo **-án* atliepimo *-ai* atvejų pateikė J. Gerullis ir Chr. Stang'as (1933 : 11, 41, 42, 44), pvz.: *geresnė-ises* ~ *geresniásias*, *saldžė-ises* ~ *saldžiásias*; *áizuols* ~ *ážuolas*, *káisti* ~ *kásti* ir kt. Zietelos šnektose vietoj senojo **-án* tvirtapradis dvibalsis *ai* pasitaiko šaknyje ir atviroje vardažodžių (ypač daiktavardžių) galūnėje, pvz.: *káisnis* ~ *kásnis*; *sa savái pač'ái* 'su sava pačia' ir d. kt. (Arumaa 1931 : 42, 43, 44, 45, 47, 50, 51, 70; Stang 1958 : 184–190; Vidugiris 1959 : 198, 201, 204, 206, 207, 209; 1960 : 119, 121, 122, 125, 130; 1969 : 166; 1974 : 283, 286). Zietelos šnektose atitinkamai *ei* dvibalsis vietoj **-ėn* pasitaiko **ē*-kam. daiktavardžių atvirame žodžio gale, pvz.: *kultuvái* 'su kultuve', *bitéi* 'su bite'. *ai* dvibalsis vietoj **-án* apie Palómenę ir Žasliūs pažįstamas vien tik atviroje kirčiuotoje būdvardžių ir įvardžių galūnėje, pvz.: *su tái, gražiái, šitokiái baltái, tokiái jaunái* ir kt. (Valeckienė 1965 : 483, 655); *su tái, su jái* pasakoma ir apie Gegužinę, Vandžiogalą ir kt. (LKT : 222). Atviroje įvardžių galūnėje dvibalsis *ai* turimas ir apie Šakyną, Aūksučius, pvz.: *aná*i** || *ánai* 'su ana', *šé*i** 'šia', *tá*i** 'ta', *katrá*i** 'katra' (Jonaitytė 1964 : 169; 1969 : 201, 203, 204; LKT : 155)⁸, taip pat apie Šaukėnus, pvz.: *tái* 'su ta' (Grinaveckis 1973 : 215; Rosinas 1975 : 77). Apie Pabáiską, Vepriūs, Žeimi, Bagaslaviškį **ā*-kam. vardažodžių vns. įn. yra įsigalėjusi redukuota galūnė *-ai* (kirčiuota – tvirtagalė), pvz.: *su lazda*i*, bóba*i*, sava*i*, gera*i*, runka*i** 'su lazda, boba, sava, gera, ranka'. Šios formos turbūt yra kilusios ne tiesiog iš senųjų **lazdán*, **gerán*..., o, matyt, yra vėlyvesni dariniai, atsiradę

⁸ Forma *ánai* 'su ana' (vėliau konstatuoti A. Jonaitytės), būdama šios šnektos sistemoje, galima sakyti, dar nelabai įprasta (šalia *katrái, anái* 'su katrà, su anà), greičiausiai laikytina nauju *ánai* variantu, sukeltu kirčio atitraukimo, plg. dar gretimų šnektų analogiškus pavyzdžius: *ána* ~ *aná, ánie* ~ *aniė* (LKT : 151, 152, 155).

jau iš tarminių *lazdū ~ lazda, gerū ~ gera...*, pridėjus, galimas daiktas, epentetini *-i*, panašiai kaip dzūkų ir jų artimiausių kaimynų šnektos atviraime žodžio gale (dažniausiai ilgame) prideda *-i(-j)* greičiausiai todėl, kad atviros galūnės formų paradigmoje (kaip ir linksniavimo sistemoje apskritai) mažiau, ir dėl to jos „priartina mos“ prie daugumos linksnių su uždara galūne formų. Sakysime, greičiausiai dėl to pietinėse vakarų dzūkų šnektose *-i(-j)* yra pridodamas priebalsinio kamieno daiktavardžių vns. vard. galūnėje (: *piemuōj ~ piemuō, akmuōj ~ akmuō, sasuōj ~ sasuō*, plg. Fraenkel 1936 : 47; Zinkevičius 1965 : 256, žemėl. Nr. 60), o rytų dzūkų šnektose — dgs. viet. galūnėje, pvz.: *šakāsui 'šakose' Tvr, miškūosuī 'miškuose' Ign, kuruosuī 'kuriuose', vařtuosuī 'vartuose' Lz* (dar žr. Fraenkel 1936 : 37, 47; Morkūnas 1964 : 149–150). Plg. taip pat visai analogišką *i* pridėjimą, daugiausia pasitaikantį dzūkų ir joms gretimų šnektų įvardžių vns. įn. ir dgs. vard. galūnėse, pvz.: *kūoī 'kuo' (LKT : 380), šituōī 'šituo' (LKT : 386), 'šita' (LKT : 390); kuriej 'kurie', katariej 'katrie' (LKT : 378), aniej 'anie' (LKT : 382), šiciej 'šitie' (LKT : 381, 402)* ir kt.

Kad formų *lazdaī... -(α)i* turbūt yra dėl tų šnektų dabartinės fonetinės sistemos dėsningumų pakitimus ankstesnio tarmiško *-u* (< **-ān*) ir pridėtinio *-i*, vadinasi, naujai susidariusio dvigarsio *-ui* (ne *ai!*) tiesioginis atitikmuo, savo tarimu visai sutapęs su senesniu tarmės *-ai* (< *-ui*, ne iš *-ai!*), rodytų jo palyginimas su kitais čia turimais refleksais *-ai* iš *-ui* ir *-ai* iš *-ai*. Iš tikrųjų jis yra visai sutapęs tik su kirčiuotu ir nekirčiuotu *-ai* < *-ui*, pvz.: *bōbōi 'su boba', lazdaī 'su lazda' ir vaikōi ~ vaikui, vidōi ~ vidūj 'viduje'*. Kadangi nuo kirčiuoto *-ai* < *-ai* jis skiriasi (: *vaikōi*, ne *vaikōi ~ vaikaī*) ir sutampa vien tik su nekirčiuotu *-ai* < *-ai* (: *vīrai ~ vīraī*), tiesioginis jo kildinimas iš *-ai* atkrinta. Silpniau redukuotas šis naujai susidaręs dvigarsis *-ui* yra gretimoje Čiobiškio šnektose, pvz.: *su lazduī 'su lazda'*. Taigi čia jis ypač aiškiai atsiskiria nuo tarmiško *-ai* < *-ai*, visiškai sutappamas su tos šnektos *ui* (Morkūnas 1959 : 199; 1960 : 32–35; Zinkevičius 1966 : 93, 208). Vadinasi, Pabaisko, Vėprių ir joms gretimų šnektų formos *lazdaī, geraī...*, kaip ir Čiobiškio *lazduī, geruī 'su lazda, su gera'*, yra naujos. Jų galūnė *-ai (-ui)* su senuoju akūtinu **-ān* tiesioginio ryšio neturi (tik per tarmišką *-u* < **-ān*). O jų *-i* čia bus pridėtas, kaip K. Morkūnas (1959 : 201) teisingai nurodo, jau po kirčio šiose šnektose atitraukimo. Visai analogiškai traktuotinos, mūsų nuomone, ir O. Brocho (1960 : 28–29) įvardžiuotinėmis formomis nepamatuotai laikomos Azierkų ir Pādītviu šnektų mot. g. vns. įn. formos *šitūī || šitūī 'šita', tūī || tūī 'ta'* ir kt.

Kirčiuota tvirtagalė galūnė *-ai* mūsų konstatuota ir Lazūnų šnektos skaitvardžių ir įvardžių mot. g. vns. įn., pvz.: *Raikia gere triskart pa vienai; kařtū pa vienai; ānas po jaī skučāū 'jis jos liūdėjo'*.

Bene daugiausia prieštaringų nuomonių yra sukėlęs šis **-ān* vietininkas. Kokia iš tikrųjų yra refleksio *-ai* kilmė? Kas jo pirmtakas? Zietelos šnektos **ā*-kam. vardažodžių vns. įn. galūnės *-ai* P. Arumaa (1931 : 70) įtarė gautą iš įvardžiuotinių formų, pastarosioms trumpėjant: *jaja > jaī*. Plačiau šio klausimo nenagrinėdami, P. Arumos nuomonę apibendrinę kartoja ir kiti kalbininkai (Fraenkel 1936 : 49; Zinkevičius 1957 : 100; Vidugiris 1959 : 201; 1960 : 125; 1969 : 167; 1974 : 283), jų tarpe ir nagrinėjantys ne Zietelos šnektos refleksą *-ai* vietoj **-ān* (Senkus 1962 : 213; Zinkevičius 1966 : 312–313; Rosinas 1968 : 249). Tačiau tokia nuomonė mažai patikima, kadangi šnektose, kur šis refleksas pasitaiko, akūtinės kilmės šio linksnio galūnės faktiškai nyksta. Tai, be kita ko, gerai rodo ir Z. Zinkevičiaus (1966 : 137) pateiktas pavyzdys *tāje 'tāja' šalia žemāises 'žemasias'*. Taigi iš tikro sunku patikėti (Zinkevičius 1966 : 310), jog apie Liubāvą, Vilkaviškį, Garliāvą, Pūnią, Zietelą, Šakyną, net Kuršėnus *tai* būtų galėjusi atsirasti iš *tāj* (ten forma *tāj* niekieno nepaliudyta; ji fonetiškai tose šnektose ir neįmanoma). Dėl to kai kurie kalbininkai, susidūrę su skirtingų šnektų **ā*-kam. vardažodžių ir įvardžių vns. įn. formomis su galūne *-ai* ir nebūdami dėl tokios P. Arumos nuomonės tikri, kartais pradeda kelti galimas kitas refleksio *-ai* (taip pat ir *-ai*) kilmės priežastis. Pavyzdžiui, A. Vidugiris (1969 : 167) spėja, kad vns. įn. galūnės *-ai* Zietelos šnektose

(ir kitur) galėjęs atsirasti „dėl nosinumo nepraradimo“ iš *-q*, tačiau juk pats šių formų *-ai* nosinumo atspalvio faktiškai neturi jokio. Z. Zinkevičius (1966 : 137) dalies vakarų aukštaičių ir Žietelos šnektų *káisti* 'kąsti', *táis* 'tas', *geráises* 'gerasias' formas su *-ai* vietoj lk. *-q* abejodamas spėja esančias iš *-ain*. Bet čia Z. Zinkevičius lyg ir sau prieštarauja. Jei akūtinis *-q* būtų išverstas į *-ai*, tai tuo pačiu tas *-ai* jau negalėtų būti kilęs iš *-ain* (kuris dar, be kita ko, niekieno nepaliudytas). **-ain* tokiu būdu tegalėtų būti tik aptariamąjo proceso pasekmė, ne priežastis. K. Morkūnas, suabejojęs įvardžiutinių formų įtaka pietinės rytų aukštaičių šnektos, vartojamos Pabáisko, Gėlvonų ir gretimose apylinkėse, **ā*-kam. vardažodžių ir įvardžių vns. įn. formoms su galūne *-ai* dėl skirtingų priegaidžių (įvardžiutinių formų šio linksnio priegaidė tvirtapradė, kirčiuotų kalbamųjų formų – kirstinė, iš tvirtagalės), spėja tą galūnę esant morfologiškai atsiradusią dėl įvardžiutinių įvardžių įtakos (Morkūnas 1959 : 199–201; 1969 : 111, 130). Tačiau ir toks tos galūnės kildinimas, iš esmės beveik nesiskirdamas nuo ankstesniojo, padėties lyg ir nekeičia: juk įvardžiutinių įvardžių vns. įn. forma, kuri, kaip spėjama, galėjusi padaryti įtaką šio linksnio paprastųjų įvardžių formai, I dėmens galūnėje taip pat turi tvirtapradę priegaidę.

J. Kazlauskas (1958 : 57), remdamasis tuo, kad lietuvių kalboje nėra P. Arumos nuomonei paremti paralelių reiškinių, stačiai pripažįsta ją nepatikima ir iškelia naują hipotezę. Atmetęs morfologinę mot. g. vns. įn. galūnės *-ai* kilmę, J. Kazlauskas čia spėja ją esant fonetiniu keliu atsiradusią iš senesnės to linksnio galūnės **-ajan* (plg. **rankajan*, slavų *raĳoĳa*), galėjusios lietuvių kalbos senovėje egzistuoti šalia įprastinės galūnės **-án* (plg. **rankán*, slavų *raĳa*). Tačiau savo gramatikoje (Kazlauskas 1968 : 188) mot. g. vns. įn. galūnę **-án* jis pripažįsta esant bendrą lietuvių -latvių ir slavų kalboms, o slavų galūnę *-oĳa* (*raĳoĳa*) laiko vėlyvesne.

Lietuvių dialektologinėje literatūroje iš seno yra įsigalėjusi, bene J. Senkaus pirmą kartą paskelbta nuomonė (Сенкыс 1955 : 10; Senkus 1960 : 147), kad kalbamasis refleksas *-ai* pietinėse vakarų aukštaičių šnektose gali būti fonetiškai atsiradęs iš **-án*. Ši nuomonė faktiškai neprieštarauja nei pietinių vakarų aukštaičių, nei joms gretimų kitų lietuvių kalbos šnektų fonetikos dėsningumams ir, atrodo, gana patikima. Dėl to ne be pamato mūsų (Grinaveckis 1973 : 215) su ja siejama ir Šaukėnų bei Kuršėnų šnektų reta įvardžių vns. įn. galūnė *-ai*.

A. Girdeńis ir A. Rosinas, šią nuomonę priskirdami mums, be įrodymų kvalifikuoja kaip mėginimą fonetiškai interpretuoti dėl morfologinių faktorių atsiradusius reiškinius (Girdeńis – Rosinas 1974 : 202). Jie tvirtina (Girdeńis – Rosinas 1974 : 203), jog „Įnagininkas *tai*... gali būti tik morfologiškai atsiradęs arba iš įvardžiutinių formų (tai nelabai tikėtina prielaida), arba naujai sudarytas dėl vns. naudininko poveikio (žr. Baltistica, XI(1))“. Tačiau čia cituojamas dvi viena kitą griaunančios refleksos *-ai* morfologinės kilmės prielaidos neatrodo įtikimos.

Be to, antroji prielaida grindžiama netiksliais ir nepilniais Šaukėnų šnektos to linksnio fonetikos duomenimis. Štai 1976 m. mūsų atlikti Šaukėnų šnektos tyrinėjimai rodo, kad mot. g. įvardžio *tà* vns. naud. čia dvejopas. Seniesiems šnektos atstovams būdingesnė ir labiau įprastesnė fonetiškai pakitusi forma *tá* ~ *tái*, pvz.: *saká'u tá búoba* ~ *sakáu* (=sakaũ) *tái bóbai*; *reĩg dúrtĩ gértĩ tá mũna kárve* ~ *reikia dúoti gėrti tái mũno* (= *màno*) *kárvei*; *dúk mi-ž'u tá vįšta* ~ *dúok miėzių tái vįstai* (Vincas Kasparas, 89 m., gimęs, augęs ir gyvenantis Šaukėnuose); *kas i-rà tá mũna gá'lvá* / *skaũst* ~ *kàs yrà tai mũno* (= *màno*) *gá'vai* – *skaũsta* (Stanislovas Jurgilas, 86 m., gimęs, augęs ir gyvenantis Šaukėnuose); *bluõg gi-vėntĩ tá mergėle* ~ *blõga gyvėnti tái mergėlei*; *nulú-ža gá'ls tá lāza* ~ *nulúžo gālas tái lāzai* (= *lāzdai*) (Julius Raila, 88 m., gyvenantis Šaukėnuose, gimęs ir iki 16 m. gyvenęs Pāšilėnų k., 5 km. į vakarus nuo Šaukėnų); *reĩg dúrtĩ lėstĩ tá vįšta* ~ *reikia dúoti lėsti tái vįstai*; *tá múotriška býva viėži's* ~ *tái mótriškai* (= moteriškai) *bũvo vėžys* (Konstancija Kvietkienė, 70 m., gimusi, augusi ir gyvenanti Láikšių k., 4 km. į pietus nuo Šaukėnų). Jaunesniosios ir vidurinėsios kartos lūpose dažnesnė su lk.

sutampanti forma *tái*. Dvejos formos pažįstamos ir kitų tos šnekτος gimininių mot. g. įvardžių vns. naud.: *aná* / *aná·i*, *pačé* / *pačé·i* 'pačiai'. Panašus vaizdas ir gretimose Vidsodžio bei Kuršėnų šnektose (žr. LKT, 97; plg. Vitkauskas 1960 : 65). Tačiau A. Rosinas (1975 : 78), trumpesniosios (suvienbalsėjusios) įvardžio *tà* vns. naud. formos visai neminėdamas, tvirtina: „Šaukėnų šnekteje pagal bendrą dėsnį turėtume laukti mot. g. vns. naud. **tá**, plg. *búoba*“, tačiau gimininių įvardžių mot. g. vns. naud. čia išlaikytas su *-ái*, t. y. *tái* (resp. *anái*, *katrái* ir kt.)“. Analogiškai elgiasi A. Rosinas (1975 : 79) ir su Kuršėnų tarmės mot. g. kitų gimininių įvardžių vns. naud. formomis, čia nurodydamas vien jam parankias ilgesniašias.

Abejotinas ir teorinis tos prielaidos pagrindimas. Aiškinamas, kodėl vns. naud. *-ai* Šaukėnų šnekteje turėjęs išsvirsti į ilgą *-a*, išliko nesuvienbalsėjęs, A. Rosinas (1975 : 78) sako: „...įvardžio *tà* pagrindinė funkcija šnekteje yra artikelio funkcija (ši A. Rosino nuomonė yra argumentuotai kritikuota, žr. Valeckienė 1974 : 37; pastaba mūsų – V. G.). Todėl įvardžio forma, dažnai atsidurdama nekirčiuotoje padėtyje, galėjo išlaikyti nepakitusį dvigarsį *-ái*...“. Bet lietuvių kalboje ir jos tarmėse (jų tarpe ir Šaukėnų) yra kaip tik visai atvirkščiai: žodžiai, atsidūrę nekirčiuotoje padėtyje, paprastai trumpėja, redukuojami. Tai gerai matyti ir iš paties A. Rosino užrašytų pavyzdžių iš Šaukėnų, pvz.: *p'rijein p'ri* (= *pry*) *stá·la* (LKT : 100); *nūmīri ti* (= *tai*) *nūmīri*; *du kařtu ġimīs*, *ne* (= *nė*, *nei*) *kařta nekriķšti·c*; *iřigėlbietī nu* (= *nuo*) *mīrtī·s*; *tarnáju pri* (= *pry*) *puōnu* ir kt. (Rosinas 1960 : Reg. Nr. 590 / 194). Vadinasi, tvirtinimas, kad nekirčiuota padėtis bus padėjusi Šaukėnų įvardžio *tái* dvibalsiui *-ai* išlikti nesuvienbalsėjusiam, yra neabejotinai klaidingas. Kartu pastebėtina, kad Šaukėnų (taip pat ir Kuršėnų) šnekteje dvejopas mot. g. vns. naud. formas – su suvienbalsintu *a* (tarmės atstovų duomenimis, ji senesnė ir įprastesnė) ir su išlaikytu sveiku *-ái* – turi ir dviskiemeniai įvardžiai *katrà*, *visá* bei **ā*-kam. būdvardžiai: *katrá* || *katrá·i*, *visá* || *visá·i*, *baltá* || *baltá·i*, *naujé* || *naujá·i*. O tai, galimas daiktas, rodytų, kad prie formos su *-ái* (šnekteje kaip naujesnės; kad ji nesena, pripažįsta ir A. Rosinas 1975 : 78) plitimo bus prisidėjusi lk. ir gretimų vakarų aukštaičių šnektų įtaka, plg. dar ir tokias dėl lk. įtakos Šaukėnų šnektos jaunesniosios kartos atstovų vartojamas formas, kaip *žieda* (ne *ží·da*), *artī·n* (ne *artī*), *jīs* (ne *uīs*), *jī* (ne *àná*), *já·i* (ne *aná·i*), *má·n* (ne *mún*) ir pan.

Bene mažiausiai pagrįsta A. Rosino prielaidos dalis, pagal kurią Šaukėnų šnektos gimininių mot. g. įvardžių vns. naud. galūnė *-ai* dėl struktūros spaudimo perėmusi senosios vns. įn. formos (*t*)*à* funkcijas. Štai ji: „Sutrumpėjęs mot. g. dgs. įnagininkui (*tuīs*) ir vyr. g. vns. įnagininkui (*tuīm*), dar ryškesnis pasidarė naudininko ir įnagininko formų santykis, kurį galima užrašyti tokiomis proporcijomis: *tūms* : *tái* = *tuīs* : *x* ir *tám*: *tai* = *tuīm* : *x*. Taigi abi proporcijos rodo, kad *x* = *tái*... Vadinasi, pagal šį santykį įvardžio (*t*)*-a* vns. įnag. formos senoji galūnė *-a* bus pakeista *-ái* (tokia pat, kaip ir vns. naudininko)“ (Rosinas 1975 : 79). Tačiau vargu ar ši prielaida, remiantis lietuvių kalbos duomenimis, gali būti įrodoma. Juk lietuvių kalbos ir tarmių duomenys jos visiškai nepatvirtina. Sakysime, visai panašus ne tik įvardžių, bet ir vardažodžių naudininko ir įnagininko formų santykis (ir visai tokio pat ryškumo kaip Šaukėnų šnekteje!) turimas ir kitose mūsų tarmėse. Ir tam jų santykiui užrašyti visai tinka A. Rosino pateikiamas proporcijų modelis. O jose, beje, gimininių mot. g. įvardžių vns. naud. *tái* nėra padaręs (ir nedaro!) nė mažiausios įtakos vns. įn. formai *tà* ir jos funkcijos neperima. Be to, straipsnyje visai nepaiškinta, kodėl ir kuriam reikalui struktūros spaudimas čia yra davęs impulsą tik mot. g. vns. naud. daryti įtaką vns. įn. Tam visai neturi reikšmės nei A. Rosino iškeliamas mot. g. dgs. įn. ir net vyr. g. vns. įn. formų fonetinis sutrumpėjimas, vykęs, be kita ko, palyginti senokai ne tik tiriamajoje šnekteje, bet net daugelyje ir kitų lietuvių kalbos tarmių. Juk mot. g. dgs. naud. ir įn. formos net ir toje pačioje Šaukėnų šnekteje tarpusavyje daug artimesnės, bet struktūros spaudimo vienos kitai padarinių nė vienoje jų nėra. Be to, jei proporcija pripažįstama „dviejų santykių lygybė“ (TŽŽ : 623), cituotųjų proporcijų nežinomojo reiktų laukti tiktai

tvirtagalio reflekso (sakysim, kad ir **taĩ*, tik jau joku būdu ne *tái*, ką yra gavęs A. Rosinas.

Visa tai rodo, kad A. Girdenio ir A. Rosino „Baltisticoje“ paskelbtas Šaukėnų šnektos gimininių mot. g. įvardžių vns. įn. galūnės *-ai* morfologinės kilmės aiškinimas prie klausimo išsprendimo bent tuo tarpu neprisidėjo.

Tačiau kaip fonetiniu keliu iš *-*án* galėjo atsirasti *-ai*?

Pastebėtina, kad refleksas *-ai*, atstovaujantis senąjį *-*án*, neturi jokios nazalizacijos. Tuo remiantis, yra pagrindo manyti, kad akūtinio *-*án* II sandas nurodytoje lietuvių pietinių šnektų dalyje, kaip ir *-*án* > *ā* atvejis kitose vakarinių aukštaičių šnektose, nyko labai seniai, taip pat nepalikdamas balsiui *ā* nazalizacijos. Po jos praradimo senąjį *-*án* sudariusiame skiemenyje bus susiformavęs neįprastas akūtinis balsis, prilygstantis dviejų balsių ilgumo sumai (: akūtinio *ā* ilgumas + ilgumas, gautas išnykus *n*). Tokiu pernelyg dideliu ilgumu šis akūtinis balsis turėjo smarkiai išsiskirti (ir, be abejo, bus išsiskyręs) iš kitų ilgųjų balsių sistemos. O, būdamas labai ilgas ir turėdamas tvirtą priegaidę, dėl jos jis negalėjo ilgai toje sistemoje išsilaikyti. Susidarė fonetinės sąlygos (plg. Зиндер 1960 : 217–222; Vaitkevičiūtė 1960 : 213; 1961 : 39) jam virsti dvibalsiu. Dėl to greičiausiai jis ir bus sudvibalsėjęs, pritapdamas prie dvibalsio *ai* (dėl ilgojo *ā* išvirtimo *ai*, o ne kuriuo kitu dvibalsiu plg. atvirktinį *ai* virtimo *a* procesą, vykstantį žemaičių tarmėse: *matā* || *matá* < *matái*, *vá* < *vaikai*). Tapęs dvibalsiu, šis *-*án* refleksas žodžio kamiene toliau kisti negalėjo ir toks išliko iki šiol (*ká* < *isnis*, *gerá* < *ija*, *gerá* < *isias*). Tačiau oksitoninių įvardžių galūnėse dėl kirčio akūtinį galūnių trumpėjimas jo nepalietė, ir jis išliko sveikas (*su* *tái*, *anái*, *katrái*; *táis*, *anáis*, *katráis*). Paprastųjų būdvardžių galūnėse sveikas refleksas *-ái* iš *-*án* greičiausiai bus išsilaikęs dėl įvardžiutinių formų analogijos (*gerái*, 'gera', *geráis* 'geras'). Remiantis visu tuo, yra pamato įtarti, kad refleksas *-ai* yra pats seniausias, pats pirmasis senojo akūtinio *-*án* II sando nykimo padarinys, susiformavęs tolimoje senovėje visų anksčiausiai ir kiekybe bei siaurumu likęs artimiausias savo pirmtakui *-*án*.

Tačiau ne kiekvienos tarmės senojo *-*án* vietoje esantis *-ai* (*-ai*, *-ui*) gali būti tos pačios kilmės. Kaip aiškiai rodo jau minėti Gėlvonų ir Čiðbiškio šnektų duomenys, *-*ā*-kam. daiktavardžių vns. įn. galūnėje tas *-ai* gali būti vėlyvesnis, atsiradęs *-*án* išvirtus vienabalsiu, galinį *ĩ* pridėjus po to. Kad *-ai* čia galėtų būti atsiradęs vėliau dėl priartinimo atskirų *-*ā*-kam. formų prie daugumos linksnių su uždara galūne sistemos, visų pirma geriausiai rodytų jo neturinti dgs. gal. forma. Greičiausiai panašiu keliu *-ai* yra atsiradęs ir *-*ā*-kam. (taip pat į jį perėjusių) būdvardžių vns. įn. galūnėje Palómenės ir Žaslių šnektose. Zietelos šnekteje refleksas *-ai* vietoj *-*án*, būdamas reguliaresnis, kaip ir kitų pietinių vakarų aukštaičių šnektų, greičiausiai yra senas. Tačiau jo nebuvimas *-*ā*-kam. dgs. gal. galūnėje leidžia įtarti, kad šio kam. vns. įn. formose jis, kaip ir Gėlvonų – Žaslių šnektose, galėtų būti ir naujesnis. Kitaip sakant, Zietelos šnekteje šalia *-ai* reflekso, atsiradusio tiesiog iš *-*án*, galėtų būti ir naujesnės kilmės *-ai*. Be to, naujesniam *-ai* atsirasti čia galėjo turėti įtakos, kaip įžvalgiai tvirtina A. Vidugiris (1959 : 201), slavų kalbos. Kad tokia galimybė visai reali, geriausiai, mūsų nuomone, rodytų Lazūnų šnektos pavyzdys *pa vienái*, kurio slaviška kilmė (net ir sintaksės požiūriu) neabejotina.

3. *-an* (*an*, *on*, *o*, *un*, *ou*) ATITIKMUO

Akūtinis įvardžiutinių formų I dėmens galūnių *-*án* dūnininkų šnektose apie Kuršėnus, Užventį, Keimę, Týtuvėnus, Lioliūs, Kražiūs, Upýną, Žemaičių Naūmies-tį, Vainūtą, Žvingiūs, Pāgramantį, Skaudvilę, Nemakščiūs, Vidùklę, Taūrage, Gaū-rę, Eřžvilką yra išlikęs visai sveikas, pvz.: *geránje* ~ *gerá* < *ja*, *geránses* ~ *gerásias*, *laiminganje* ~ *laimingá* < *ja*, *laiminganses* ~ *laimingásias* ir kt., (dar žr. Jonikas 1939 : 53; Zinkevičius 1957 : 30, 78; 1965 : 136; Drotvinas – Grinaveckis 1970 : 96),

plg. dar jų dėsningai tariamą *kánsnis* ~ *kásnis*⁹. Pasitaiko šis *-an-* visai sveikas ir kai kurių su šiuo plotu gretimų aukštaičių šnektų įvardžiuotinėje II dėmens galūnėje, pvz.: *su tájan* ~ *su tája* (Pakapė), *su jájen* ~ *su jája* (Kairiai, Šiaulių raj.). Nepakitęs jis ir kai kurių senųjų raštų įvardžiuotinių formų I dėmens galūnėje (: *pirmanses*, *schaukenczanses*, BP : 170₁₃; II : 5₁₂). Apie Rietavą, Kvėdarną, Šilalę, Laūkuvą, Trýškius, Vidsodį, Varniùs šis I dėmens senasis **-án* dėsningai yra išvirtęs į *-on-* (: *gerónje* ~ *gerája*, *gerónses* ~ *gerásias* ir kt.: Zinkevičius 1957 : 78, 92, 96; 1966 : 136; Drotvinas – Grinaveckis 1970 : 96, 148 – 149; plg. jų dėsningai tariamą *kónsnes* ~ *kásnis*), nors apie Raudėnus (*so báltuóje* – LKT : 74), Póžerę, kartais ir Laūkuvą pažįstama ir forma *gerúoje* ~ *gerója* 'gerája' (dėl jos kilmės žr. žemiau). Apie Pajūrį, Gifdiškę, Karklėnus įvardžiuotinių formų I dėmens galūnė **-án* yra išvirtusi į *un* (: *gerúnje* ~ *gerája*, *gerúnses* ~ *gerásias*, *ju'kingunses* ~ *juokingasias*, plg. jų tariamą *kúnsnis* ~ *kásnis*).

Kitur lietuvių kalbos šnektose akūtinio **-án* II sandas (*n*) įvardžiuotinių formų I dėmens galūnėse yra išnykęs, įvairiai modifikuodamas I sandą (balsį *a*). Apie Švėkšną, Priekulę, Dóvilus akūtinį **-án* atliepia siauras vienabalsis *-o* (: *baltóje* ~ *baltája*, *baltóses* ~ *baltásias*, *rašítóje* ~ *rašýtaja*, nors apie Būdviečius pasakoma ir *baltúoje* ~ *baltája*, plg. dar Švėkšnos, Dovilų *kónsis* ~ *kásnis*), apie Pálangą, Darbėnus, Lenkimùs – dvibalsis *-ou* (: *baltóje* – *baltája*, *baltóses* ~ *baltásias*, plg. dar jų *kónsnes* ~ *kásnis*). Į *-o* dėsningai išvirtęs ir vns. įn. I dėmens **-án* doumininkų šnektose apie Skuodą, Židikùs, Ýlakius, Lažuvą, Sėdą, Mósėdį, Sálančius, Krėtingą, Kařteną, Gárgždus, Vėžaičius (: *geróje* ~ *gerája*, plg. *kónses*).

4. -o ATITIKMUO

Rytų aukštaičių šnektose apie Lýgumus, Kriukùs, Daglėnus, Šėduvą, Palonùs, Pušalotą, Joniškėlį, Liňkuvą, Pášvitinį, Laūksodį, Vaškùs, Pásvalį, Guđstagalį, Pánevēžį senasis **-án* turi atitikmenį *-o* (: *geróji* || *gerój* ~ *gerája*, *gerósis* || *gerós's* ~ *gerásias*¹⁰, plg. dar jų *kónsis* || *kóns's* ~ *kásnis*), tačiau I dėmens galūnė čia vienu kitur dėl gretimų šnektų įtakos kartais ir įvairuoja. Tarp Joniškėlio, Linkuvòs, Pášvitinio, Laūksodžio, Vaškų, Pásvalio dgs. gln. pradeda įsigalėti ir refleksas *-uo*, pvz.: *storóji* || *storój* ~ *storája*, bet *storúosis*' || *storúos's*' ~ *storásias* (Grinaveckienė 1962 : 164–165. Formą *baltóje* iš Vaškų nurodo ir Z. Zinkevičius 1957 : 78), o Šėduvój pavartojamos ir *gerúoj* ~ *gerája*, *gerúosis* ~ *gerásias* formos. Refleksas *-o* (žem. *-uo*) akūtinio **-án* vietoje yra vartojamas ir visai siauru ruožu žemaičių šnektose apie Pikelius, Leckáva, Žemalę, Papilę, Vařduvą, Alsėdžius, Gadūnáva, Šateikiùs, Laūko Sėdą, Stalgėnus, Tverùs, Mėdingėnus (*jaunúoje* ~ *jaunája*, *jaunúoses* ~ *jaunásias*), o tik dgs. gln. įvardžiuotinių formų I dėmens galūnėse rytų aukštaičių šnektose – dar ir apie Suvainiškį, Ōnuškį, Júodupe, Pándėlį, Kuprėliškį, Kazliškį, Skemùs, Salámiestį, Alizáva, Júžintus, Rókiškį, Obeliùs, Kresčiónis, Aleksandravėlę, Sùvieką, Tuřmantą, Tílžę, Kùpiškį, Skápiškį, Palėvenę, Aukštupėnus, Puđžą, Kámajus, Kamajėliùs, Sidabráva, Svėdasus, Šimónis, Užpaliùs, Antáliepte, Degučiùs, Dúsetas, Andrióniškį, Debeikiùs, Výzuonas, Sudeikiùs, Daūgailius, Rubikiùs, Tauragnùs, Kazitiškį, Kirdeikiùs, Ignalina, Kačėrgiškę, Labanóra, Palúšę, Tverėčių, Rimšę, Mielagėnus, Antáliede, Švenčionėliùs, Švenčiónis, Skiemónis, Leliúnus, Álanta, Skudútiškį, Suginčiùs, Kúktiškes, Bálninkus, Šėsuoliùs, Molėtus, Pastovėlį, Kretúonis, Bijútiškį, Pážeimene, Nemenčine (: *gerós'as* ~ *gerásias*, dar žr. Zinkevičius 1957 : 27–28, 78; 1966 : 291. Čia, be kita ko, nurodoma, kad įvardžiuotinių dgs. gln. formų I dėmens *-o* vartojamas ir senuo-

⁹ Minėtini taip pat čia kai kurie grynai fonetiniai formų svyravimai. Sakysime, Págramantyje be *baltán'je* || *báltan'je* dėl *n:j* metatezės turima ir *baltá'ine* || *báltaine*, Laūkuvoje ir Laūko Sodojė dėl tos pačios *n : j* kaitos greta *baltónje* pasakoma ir *baltúoje* (< *baltónje* < *baltónje*).

¹⁰ Forma *didžiósias* šalia *didžiásias* vartojama ir palatvės vakarų aukštaičių šnektose apie Skáistgirį dėl kontaktų su gretima rytų aukštaičių Kriukų šnektą (Jonaitytė 1969:191).

siuose raštuose), žemaičių šnektose – tarp Laižuvos, Mažeikių, Salantų, Kařtenos, Gargždų, Kretingos, Skuodo (: *mažuoses* ~ *mažąsias*, dar žr. ЯВНИС 1908–1916: 32, 115; LKT : 70; Zinkevičius 1957 : 28), kai kur vakarų dzūkų šnektose (: *gerósias* ~ *gerąsias* Vs; *dzidzióses* ~ *didžiąsias* Vng, LKT : 374; dar žr. Zinkevičius 1957 : 79, 94, 99). Tačiau ir čia neretai pasitaiko formų įvairavimo (taip pat greičiausiai dėl gretimų šnektų įtakos). Šalia formos *gerós'as* ~ *gerąsias* apie Sālaką ir Lińkmenis (Kardelytė 1961 : 14–15) išgirsti ir *gerųju* bei *geřuóju* ~ *gerąja*, o Palėvenčelėje, Skąpiškyje, Utenoje, Vieřintosė – ir *gerųju* bei *saldóju*¹¹ ~ *gerąja*, *saldąja* 'saldžiaja'; o vietoj *-*án* vns. įn. pažįstamas ir UL : 15 (: *mažoja* 'mažaja').

Kalbėdamas apie refleksą *-o* vietoj *-*án* I įvardžiuotinių galūnių dėmenyje, Z. Zinkevičius (1957 : 27) sako: „Tautosilabinio *n* nykimas prasidėjo dar senų senovėje ir nevienodu laiku palietė įvairias lytis, taigi, ir įvardžiuotines... Labai seniai *n* išnyko ir vyriškosios giminės daugiskaitos galininko *baltuosius*... Taip pat seniai *n* neteko moteriškosios giminės daugiskaitos galininkas *baltósias* 'baltąsias'“. Taigi citata kalba apie neabejotiną refleksą *-o* fonetinę kilmę. Vėliau Z. Zinkevičius (1966 : 291), paremdamas K. Būgą, dar darta patvirtina *gerósias* esant sena forma. Visiškai teisūs bus A. Valeckienė (1965 : 498) su J. Kazlausku (1968 : 163) *gerósias* laikydami fonetiniu keliu atsiradusią pagal paprastųjų būdvardžių **gerás*. Iš tikrųjų forma **gerás* (< **geráns*, išnykus *n* prieš *s* ir pailgėjęs *a*), be visa kita, irgi bus galėjusi turėti įtakos išnykti įvardžiuotinių formų *-n* ir I dėmenyje. Taigi fonetinė šios formos kilmė ir pripažinimas refleksą *-o* senu greičiausiai gali būti tikras.

Lietuvių kalbos šnektose, kaip J. Kazlauskas ir Z. Zinkevičius teisingai tvirtina, iš tikro labai seniai pradėjo nykti tautosilabinis *n*. Tačiau tas *n* nykimas, labai priklausydamas, kaip anksčiau matėme, nuo skirtingų šnektų fonetinės padėties ir jų raidos polinkių, ne visur ir ne vienu laiku vienodu intensyvumu vyko ir vienodai dėl to siaurėjo ilgasis balsis *a*. Ten, kur dabar sakoma *gerója*, *gerósias*, *n* bus išnykęs greitai, ir *a*, jo netekęs, siaurėti pats vienas iš pradžių nesiaurėjo. Dėl to čia *-a* iš *-*án* ir *-a* iš ide. *-*ā* turėjo sutapti, o, atėjus *a* virtimo laikui į *o*, kartu su *-a* iš *-*ā* į *o* bus išvirtęs ir *-a* iš *-*án*. Kad taip iš tikro galėjo būti, gerai rodytų kai kur pantininkų ir pontininkų šnektų visais atvejais *-a* iš *-*ā* ir *-a* iš *-*án* refleksų sutapimas¹², plg. pantininkų ir pontininkų *óžals* ~ *ážuolas* ir su *geróji* || *geróji* ~ *gerąja*, *gerósias* ~ *gerąsias*. Ši paralelė kaip tik ir leido A. Jonaitytei (1969 : 191) patvirtinti Kriukų šnektos skolinio *didžiósias*, vartojamo Skaistgirio šnektose, fonetinę kilmę.

Turint visa tai prieš akis, mūsų nuomone, sunku sutikti su Z. Zinkevičiumi, kad tarp formų *baltóju* ~ *baltąja* ir *baltós'as* ~ *baltąsias* nebūtų nieko bendra. O spėjimas, kad forma „*baltója* su *o*, greičiausiai, iš kitų linksnių“ (Zinkevičius 1966 : 290), yra gana abejotinas. Ir iš tikro, kuris iš linksnių galėtų būti kaltas dėl rytų aukštaičių *baltóju* ~ *baltąja*? Nei kilmininkas su vietininku, nes skiriasi priegaidės (plg. vns. įn. *baltóju*, vns. kilm. *baltósia.s*, vns. vt. *baltója.j*), nei rytų aukštaičių turimos vns. naud. *bálta.jai* ~ *báltojai* 'baltajai' ir vns. gln. *bálta.ju* 'baltąja', nes skiriasi kirčio vieta ir kurių *o*, kaip mano Z. Zinkevičius (1966 : 286, 290), vėl taip pat „greičiausia, iš kitų linksnių“, nei pagaliau vns. vard., nes skiriasi galūnė (plg. *baltóju* 'baltąja' ir *baltója* 'baltoji'). Klausimo sprendimui nepadedą nė teiginys, jog esanti matoma „tendencija kitų linksnių formas priderinti prie dažniau vartojamos nom. sing., jų pirmojo dėmens fleksiją pakeičiant nominatyvo galūnės balsiu *o*, kuris kartu su jotu linkęs sudaryti savotišką sufiksą *oj*“ (Zinkevičius 1966 : 282). Jei *-oj* čia iš tikro būtų sufiksas, visuose linksniuose toks sufiksas paprastai dėsninškai turėtų išlaikyti vienodą kirčio vietą ir tą pačią priegaidę. Bet, kaip matome, taip nėra. Padėtį komplikuoja ir sufiksą kvalifikuojamas *-oj*, esantis vyr. g. vns. gln. formoje *báltoji*. Sunku patikėti, kad ir šios formos *-oj* taip pat galėtų atspindėti

¹¹ Formą *saldóju* ~ *saldąja* 'saldžiaja' iš Skąpiškio pateikia ir Z. Zinkevičius (1966: 278, 310). Čia lk. *u*, *ia* kamienius būdvardžius atliepia **o*, **ā* kam.: *sáldas*, *saldā*.

¹² Z. Zinkevičius (1966: 291) tokį refleksų *-a* < *-*án* ir *-o* < *-*ā* sutapimą (abiem atvejais tarimą *o*) vadina suplakimu.

kalbamą priderinimo tendenciją. Dalyko esmės nekeičia ir gretiminių lyčių *baltóju* ir *baltǫju* ~ *baltája* buvimas Skāpiškio ir Kařsakiškio šnektose. Jų atsiradimo laikas, priežastys ir vartotojas šiaip ar taip dažniausiai yra skirtingas, nors taip pat kartais pasitaiko, kad toje pačioje šnektose, net ir to paties vartotojo kalboje gretiminiai fonetiniai variantai įmanomi. Pavyzdžiui, apie Ūkmergę greta formų *vaikas*, *vařpas* ir kt. kartais pavartojamos ir *vāikas*, *vāřpas*¹³. Be to, gretiminių formų buvimas šnektose visai suprantamas ypač dabartiniais laikais, kai jų tarpusavio kontaktai ir įtaka vienu kitoms tokia intensyvi.

Taigi pripažinimas, jog formų *geróju* ~ *gerája* ir *gerósias* ~ *gerásias* I dėmens *-o* yra joms abiem bendras reiškiny, atsiradęs dėl tų pačių fonetinių priežasčių, galimas daiktas, bent tuo tarpu galėtų duoti atsakymą dėl jų kilmės ir kartu padėtų spręsti kilmę tų linksnių įvardžiuotinių galūnių, kurios iki šiol dar nėra galutinai išaiškintos¹⁴.

5. -uo ATITIKMUO

Dvibalsis *-uo* vietoje akūtinio **-án* įvardžiuotinių formų I dėmens galūnėse visais atvejais tariamas apie Nemunėlio Radviliškį, Šuostą, Smilgius (Biržų raj.), Pābiržę, Puodžiūs, Krinčią, Pāmpėnus, Daujėnus, Gaižūnus (Pakruojo raj.), Klóvainius, Miežiškis, pvz.: *gerúoj*, *gerúoju* ~ *gerája*, *gerúos'as'* ~ *gerásias* (dar plg. Zinkevičius 1966: 290–292; Grinaveckienė 1972: 56,62). Tarmiškas *-uo* vns. įn. įvardžiuotinių formų I dėmens galūnėje taip pat tariamas apie Pāndėlį, Tuřmantą, Tiļžę, Tauragnūs, Kazitiškį, Kirdeikiūs, Ignalną, Kačėrgiškę, Labanorą, Palūšę, Tverėčių, Rimšę, Mielagėnus, Antāliedę, Švenčionėlius, Švenčiōnis, pvz.: *gerúoju* ~ *gerája* (dar žr. Otrėbski 1934: 252–253; Zinkevičius 1957: 24,79), bei vienur kitur vakarų dzūkų šnektose, pvz.: *su gerúoj* 'su geraja' Vs, *margúoju* ~ *margája* (LKT: 397, taip pat Lipskienė – Vidugiris 1967: 198).

Moteriškosios giminės formos *baltúoju* 'baltaja', *baltúos'as'* 'baltąsias' kalbininkų yra laikomos vyriškosios giminės lytimis, kurioms pradžia davęs paprastųjų būdvardžių formų sutapimas (Zinkevičius 1957: 75,79; Kardelytė 1961: 14–15;

¹³ Pavyzdžiai imti iš Juodąsių šnektos (Ūkmergės raj.) aprašo (parengė Z. Zinkevičius; jo gimtoji tarmė) esančio „Lietuvių kalbos atlaso“ kartotekoje, saugomoje Lietuvių kalbos ir literatūros institute (žr. Programos klausimas Nr. 259, atsako Nr. 447).

¹⁴ Iki šiol vis dar nemaža abejonių kelia vyr. ir mot. g. vns. naud. ir gln. tarminių formų *báltojam* 'baltajam', *báltojai*, *bálta'jai* 'baltajai'; *báltoji*, *báltoja* 'baltaji', *baltaja* 'kilmė. Tačiau geriau ir į jas įsiziūrėjus, visose neblogai atsispindi nenuneigiama ir dėsninga jų fonetinė raida. Rytų aukštaičių ir žemaičių šnektų dalies formos *gėrojai* 'gerajai' I dėmens *-o* J. Endzelins (1951: 469) labai teisingai laiko **ā*-kam. (plg. **gerā-i + jai*) refleksu. Ir iš tikro: šios formos I dėmens *-i*, susiliedamas su *-j* šiose šnektose jau senų senovėje (Zinkevičius 1957: 43), sudarė formą **baltājai*, kurios I dėmens *-ā* savo kiekybe ir kokybe bus prilygęs *-ā* < ide. **-ā*. Virstant *-ā* (< ide. **-ā*) į *-o*, kartu į *-o* turėjo išvirsti ir *-ā* (< **-ā-i+j*). Tuo būdu ir susidarė forma *báltojai* (**baltā-i + -jai*, plg. Endzelinas 1957: 140; Valeckienė 1965: 497; Otrėbski 1956: 116). Neįvardžiuotinių galūnių ir įvardžiuotinių galūnių II dėmens *-ā*, būdamas dvibalsyje, sutrumpėjo ir išliko *-ai*. Kitose aukštaičių šnektose (Vilkaviškis, Jūrbarkas, Šakýna ir kt. formos *bálta'jai* I dėmens *-ā* išliko ilgas greičiausiai dėl to, kad dvibalsis *-āi* > *-ā* (*baltāi - jai* > *baltā-jai*) jau po **ā* > *o*. Galimas daiktas, fonetiniu keliu bus galėjęs atsirasti ir žemaičių šnektų vyr. g. vns. naud. *báltoju* 'baltajam'. Pripažįstant labai motyvuotą ir įtikinamą galūninio *-uo* kilmės iš ide. **-o*, galimybę (Mažiulis 1970: 106–118) ir laikantis požiūrio, pagal kurį nekirčiuotas ide. **ō* lietuvių kalboje bus davęs *ō*, latvių *ā* (Kazlauskas 1968: 115–116; Mažiulis 1970: 21), yra rimto pamato formą *báltoju* laikyti kilusia iš **baltōjō*, plg. dar analogišką latvių šnektų atvejį *mazājām* (Endzelins 1951:467). Šakýnos šnektos *báltoju* (Jonaitytė 1969: 190), LZTPr: 40 *baltuojém* (< greičiausiai iš *báltojam* dėl *o* dvibalsinimo) ir senųjų raštų formos su I dėmens *o* (*artimoiu*, *nehadnoiam*...), nors ir galėtų būti laikomos ir visai savarankiškos, bet greičiausiai aiškintinos kaip atsiradusios dėl kaimynų žemaičių įtakos.

Taip pat galbūt fonetinė kilmė pripažintina ir vns. gln. formų *báltoji* (< **baltāñjin*), *báltoja* (< **baltāñjān*), vartojamų dūnininkų bei dalies pontininkų ir puntininkų šnektų. Tose šnektose šių formų I dėmens *-n* bus išnykęs, matyt, labai seniai, dar prieš **-an-* > *-on* resp. *-un* ir **-ān* > *-a* resp. *-u*. Išnykdamas *-n*, kaip analogiškais atvejais įprasta, bus pailginęs *-ā*, kuris bus pritapęs prie *ā* (< ide. **ā*) ir kartu su juo išvirtęs į *o*. Turint visa tai prieš akis, pagrįstai atkrinta šių formų *o* apibendrinimo pagal kitus linksnius hipotezė.

Valeckienė 1965 : 498; Zinkevičius 1966 : 292; 1970 : 596–597). Tačiau, mūsų nuomone, vargu ar yra pagrindo jas tokiomis laikyti. Tas tiesa, kad šių šnektų paprastųjų vyr. ir mot. g. būdvardžių (kaip ir *o ir *ā kam. daiktavardžių!) vns. įn. formos sutampa, bet tas sutapimas yra grynai fonetinis, ir mot. g. forma į lk. dėsniai atstatoma tik su -a (: *su baltu skarū, su balt skār ~ su bálta skarā*). Visai tas pats ir su įvardžiuotinė šio linksnio forma. Čia irgi mot. g. forma, laikantis šių šnektų fonetinių dėsnų, visai teisėtai į lk. atstatytina *baltuoja*, ne **baltuoju* (plg. dar Linkmenyse greta *baltuoju* vartojamą *žal'uju*, kurios atitikmenį lk. ir pati J. Kardelytė (1961 : 15) pripažįsta tik *žaliąja*, o ne **žaliąju*). Taigi ją laikyti vyr. g. lytimi nėra pamato. O kalbėti apie formą *geruos'as* kaip apie vyr. g. lytį, iš viso neįmanoma, nes ne tik paprastųjų, bet ir įvardžiuotinių būdvardžių vyr. ir mot. g. dgs. gln. galūnė šiose šnektose niekada nesutampa (plg. *gerūs, geruos'us* ir *geràs, geruos'as*; dar plg. *baltūs'as* ir *baltós'as*)¹⁵. Iš viso to matyti, kad kalbamųjų mot. g. formų kilmės šaknys tikrai ne čia. Esame linkę manyti, kad jos, būdamos paplitusios gana nemažame areale, negalėtų būti koks atsitiktinis, naujas ar nedėsningas reiškinytis, nesiderinantis prie visos tų šnektų fonetinės sistemos ar iš jos iškrintantis. Padėtį gerokai praskaidrina aukščiau nurodytoje tam tikroje paribinėje tų šnektų ploto dalyje šalia *geruoju ~ gerąja* vartojama sena fonetinės kilmės forma *gerós'as ~ gerásias*. Turėdami tai prieš akis, drįstame manyti, kad ir formos *geruoju ~ gerąja, geruos'as ~ gerásias* gali būti tokios pat senos, kaip ir *gerós'as, gerús'as* ar *geróju, gerúju*, tik vartojamos kitoje (gretimose) šnektose. Jų fonetika visai nesunkiai leidžia jas kildinti iš tų pačių senųjų lyčių **geránjān, *geránsjāns*, tik tautosilabinio *n* ir priklausomai nuo jo *ā* raida bei jų abiejų tarpusavio santykis čia bus buvęs kiek kitoks. Taigi ten, kur dabar tariama *geruoja, geruosias, n* bus nykęs ne taip sparčiai, ir prieš jį ejęs *ā* siaurėjęs taip pat silpniau ir dėl to bus išvirtęs į **ō*, kuris bus sutapęs su senuoju **ō*. Atėjus senojo **ō* vartimo laikui į *uo*, kartu į *uo* bus išvirtęs ir **ō* < **ān*. Fonetinės -*uo* iš **ān* kilmės galimybę akivaizdžiai patvirtina latvių kalba (Endzelīns 1951 : 170, 171, plg. dar liet. *lāngas*, lat. *luogs* ir kt.). Kad ir liet. kalbos dirvoje fonetiškai tikrai galimas -*uo* vietoj **ān, -ā* (be *geruoju ~ gerąja, geruosias ~ gerásias*, gerai rodo vietomis tarmėse vartojami *ąžuolas* formų ir jų vedinių variantai su *uo* vietoj *q*, pvz.: *vuožuolas* (Senkus 1959 : 219; Grinaveckienė 1960 : 200), *vuožuolinis* Lz. Taigi senesnės (arba pirminės) jų formos turbūt bus buvusios **ánžuolas, *anžuolinis*, t. y. tokios pat, kaip ir tų žodžių formos, davusios kitose liet. k. tarmėse ir lk. *ąžuolq*.

Greičiausiai dėl vykusio **ān* vartimo -*uo* rytų aukštaičių šnektose fonetiškai yra sutapęs ir gimininių vyr. ir mot. g. įvardžių vns. įn. bei dgs. gln.: *túoj* 'tuo, ta', *júoj* 'juo, ja'; *túos* 'tuos ir tas', *júos* 'juos, jas'.

Pripažinus -*uo* iš **ān* fonetinę kilmę, darosi suprantama formų *geruoja*, bet *gerósias; gerúja*, bet *gerósias* ir kt. koegzistencija anksčiau nurodytuose rytų aukštaičių šnektų plotuose. Sutampantys refleksai (*gerója : gerósias; gerúja : gerúsias, geruoja : geruosias*) rodo, kad *n* nykimas čia ir prieš *s*, ir kur jo nebuvo, bus vykęs vienodai, o nesutampantys — kad *n* prieš *s* (**geránsjāns*) nyko greičiau, negu ten, kur tos *s* įtakos nebuvo (**geránjān*).

Papildomi šaltinių sutrumpinimai

- LKT — Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija). Red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas. V., 1970.
 LKŽ — Lietuvių kalbos žodynas. T. I–IX. V., 1941–73.
 TŽŽ — Tarptautinių žodžių žodynas. V., 1969.
 UL — Universitas linguarum Litvaniae... Vilnae, 1737.
 Vng — Vingrėnai, Lazdijų raj.

¹⁵ Ryšium su tuo vargu ar teisingai daro Z. Zinkevičius (1970: 597) pontininkų šnektos mot. g. dgs. gln. formą *baltuos's* atstatydamas į *baltuosius* ir pagal tai darydamas apibendrinančias išvadas.

LITERAT ŪRA

- Arumaa P. Litauische Mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen. Dorpat, 1931.
- Broch O. Zum Litauischen südlich von Vilna. — „Norsk. Tidsskrift for Sprogvidenskap“, 1960, Bd. XIX.
- Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. V., 1970.
- Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
- Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957.
- Fraenkel E. Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen. — „Balticoslavica“, 1936, t. II.
- Girdenis A., Rosinas A. [Rec.:] V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). V., 1973, 370 p. — „Baltistica“, 1974, t. X(2).
- Grammatik der litauischen Sprache von Friedrich Kurschat. Halle, 1876.
- Grinaveckienė E. Mituvos upyno tarmės fonetika. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1957, t. I.
- Grinaveckienė E. Tarmių medžiagos rinkimas lietuvių kalbos atlasui. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1960, t. III.
- Grinaveckienė E. Kai kurios lietuvių kalbos tarmių ypatybės (Iš 1961 metų dialektologinių ekspedicijų). — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1962, t. V.
- Grinaveckienė E. Mūšos upyno tarmių leksika. — Kn.: Leksikos tyrinėjimai. V., 1972.
- Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). V., 1973.
- Jablonskis J. Rinkiniai raštai. T. I. V., 1957.
- Jašinskaitė I. Biržų tarmės įvardis. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1959, t. II.
- Jonaitytė A. Žemaitiškos morfologinės ypatybės Šakynos tarmėje. — Kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida. V., 1964.
- Jonaitytė A. Palatvės vakarų aukštaičių šnektų būdvardis, skaitvardis, įvardis. — Kn.: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai. V., 1969.
- Kardelytė J. Linkmenų tarmės būdvardis ir įvardis. — „Kalbotyra“, 1961, t. III.
- Kazlauskas J. Lietuvių kalbos vienaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu. — „Kalbotyra“, 1958, t. I.
- Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968.
- Kazlauskas J. Baltų kalbų pakitimų santykinės chronologijos nustatymo galimybės ir ribos. — „Baltistica“, I priedas, 1972.
- Kriaušaitis P. Lietuviškos kalbos gramatika. Tilžėje, 1901.
- Litauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat. Halle, 1883.
- Lipskienė J., Vidugiris A. Dieveniškų tarmė. — Kn.: Lietuvių kalbos gramatinė sandara. V., 1967.
- Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. V., 1970.
- Morkūnas K. Įvardžiutinių būdvardžių liekanos rytų aukštaičių pietinėje tarmėje. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A“. 1959, t. 2(7).
- Morkūnas K. Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1960, t. III.
- Morkūnas K. Iš rytų aukštaičių tarmių daugiskaitos inesyvo formų istorijos. — Kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida. 1964.
- Morkūnas K. Rytų aukštaičių pietinės tarmės morfologija (Daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis). — Kn.: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai. V., 1969.
- Otrębski J. Wschodniolitewskie narzeczce twereckie. T. I. Kraków, 1934.
- Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. T. III. Warszawa, 1956.
- Rosinas A. Šaukėnų šnektos aprašas. 1960. — Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos sektorius, lietuvių kalbos atlaso rankraštynas.
- Rosinas A. Lietuvių ir kitų baltų kalbų gimininiai įvardžiai. Filol. kand. dis. Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius. Nr. F-76 / DS-1019.
- Rosinas A. Vienaskaitos įnagininko su *(t)ai* kilmė. — „Baltistica“, 1975, t. XI(1).
- Senkus J. Pazanavykio kapsų tarmė. Filol. kand. dis. Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius. Nr. F-76 / DS-100.
- Senkus J. Lazūnų tarmės tekstai. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1959, t. II.
- Senkus J. Kapsų-zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybės bruožai. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1960, t. III.
- Senkus J. Kapsų-zanavykų tarmių įvardžio bruožai. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A“, 1962, t. 2(13).
- Stang Chr. S. Die litauische Mundart von Zasėčiai im Gebiet von Wilna — „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap“, 1958, Bd. XVIII.
- Šukys J. Miežiškių tarmės vokalizmo bruožai — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1959, t. II.
- Vaitkevičiūtė V. Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1960, t. III.
- Vaitkevičiūtė V. Lietuvių literatūrinės kalbos balsinės ir dvibalsinės fonemos. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1961, t. IV.

- Valeckienė A. Būdvardis. Įvardis. — Kn.: Lietuvių kalbos gramatika. T. I. V., 1965, p. 474—603, 637—721.
- Valeckienė A. Bevardės giminės formos ir jų santykiai su kitomis įvardžių formomis. — Kn.: Žodžių formos ir jų vartoseną. V., 1974.
- Vidugiris A. Kai kurios Zietelos tarmės ypatybės. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1959, t. II.
- Vidugiris A. Zietelos tarmės įvardis. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, 1960, t. III.
- Vidugiris A. Zietelos tarmės daiktavardis. — Kn.: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai. V., 1969.
- Vidugiris A. Zietelos tarmės būdvardis. — Kn.: Žodžių formos ir jų vartoseną. V., 1974.
- Vitkauskas V. Kurišėnų tarmės kirtis ir priegaidė. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, V., 1960, t. III.
- Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai. V., 1957.
- Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966.
- Zinkevičius Z. Dėl vienos rytų aukštaičių dviskaitos galūnės. — Kn.: Donum Balticum, to Professor Christian S. Stang on the Occasion of His Seventieth Birthday 15 March 1970, Edited by Velta Rūke-Draviņa. Stockholm, 1970.
- Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tautosilabinių *an* tipo junginių pirmojo dėmens siaurėjimo. — „Baltistica“, I priedas, 1972.
- Зиндер Л. Р. Общая фонетика. Л., 1960.
- Сенкус Ю. Ю. Говор северо-западных капсов. Автор. канд. дис. Вильнюс, 1955.
- Явнис К. Грамматика литовского языка. Литовский оригинал и русский перевод. Петроград, 1908—1916.

V. ГРИНАВЕЦ КИС

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОИСХОЖДЕНИЯ СООТВЕТСТВИЙ **-ān* В ОКОНЧАНИЯХ ЛИТ. ИМЕН И МЕСТОИМЕНИЙ С ОСНОВОЙ НА **ā*

Резюме

В окончаниях имен и местоимений с основой на **-ā* в литовском языке и его говорах вместо древнего акутового **-ān* (твор. пад. ед. ч. и вин. пад. мн. ч.) выступает 5 соответствий (с вариантами): 1) *a* (в местоименных формах *ā*, в диал. *u, ū ~ a, q*); 2) *ai*; 3) *an* (варианты: *on, o', un, ou*); 4) *o*; 5) *uo*.

В статье дается география каждого из указанных соответствий и анализ прежних исследований по данному вопросу, выдвигается и защищается мнение о возможности происхождения всех соответствий древнего **-ān* фонетическим путем. В свете новых данных подробно исследуются также и причины возникновения этих соответствий, делается предположение, что есть основание считать их результатом множества различных условий, создавшихся в фонетических системах отдельных говоров с течением времени. Отпадение второго компонента зависит от хронологии и способа его исчезновения, и с этим связаны соответствующие изменения первого компонента, его приобщение к различным долгим гласным (в некоторых случаях и взаимодействие местоименных и простых форм имен). По мнению автора статьи, данные изменения и могли быть решающими факторами, обусловившими образование указанных выше соответствий древнего **-ān*.

V. GRINAVECKIS

ÜBER DIE ENTSTEHUNG DER **-ān* ÄQUIVALENTE IN DEN ENDUNGEN DER LIT. **ā*-STÄMMIGEN NOMEN UND PRONOMEN

Zusammenfassung

Im Litauischen und seinen Dialekten werden anstatt des alten akuten **-ān* in bestimmten und gelegentlich auch in unbestimmten Endungen der *ā*-stämmigen Nomen und Pronomen (Sg. Instr., Pl. Akk.) 5 verschiedene Äquivalente gebraucht: 1. *a* (in den bestimmten Formen *q, a*, dialektisch *u, ū ~ a, q*); 2. *ai*; 3. *an* (Varianten: *on, o', un, ou*); 4. *o*; 5. *uo*.

In dem Artikel wird die Analyse der früheren Forschungen darüber dargelegt, die Geographie jedes **-ān* Äquivalentes angewiesen. Auf Grund des an den Dialekten gesammelten Materials werden hier die Ursachen der Entstehung dieser Äquivalente untersucht. Es ist als Resultat vieler phonetischen Änderungen zu betrachten, die in verschiedener Zeit in den sprachlichen Systemen einzelner Dialekte vorgegangen sind.

Der Autor ist der Meinung, daß unterschiedliche Zeit des Verschwindens des tautosyllabischen *-n*, die davon abhängige Anschließung des Vokals *a* (< *ān*) an verschiedene lange Vokale, verschiedene **-ān* Entwicklung unter Wirkung von phonetischen Gesetzen der Dialekte und gelegentlich auch von den Wechselbeziehungen zwischen den bestimmten und unbestimmten Formen, konnten die Hauptbedingungen der Entstehung von untersuchten Äquivalenten sein.